

dr Teresa Kaczorowska
Prezes Związku Literatów na Mazowszu

O tradycjach kościuszkowskich w twórczości Marii Konopnickiej
XXIX Międzynarodowe Sympozjum Kościuszkowskie, Warszawa, 14.X.2022

Tradycje kościuszkowskie upamiętniła w literaturze pięknej, poetycko i śpiewnie, znana poetka, nowelistka, publicystka, działaczka narodowa, pisarka dla dzieci, tłumaczka - Maria Konopnicka (1842-1910, której obecnie obchodzimy Rok).

W roku 1904, na sześć lat przed jej śmiercią, ukazał się we Lwowie, wydany przez Polskie Towarzystwo Nakładowe, pod pseudonimem Jan Sawa (ze względu na cenzurę zaborców) jej zbiór poezji *Śpiewnik historyczny 1767-1863*¹.

Jest to swoisty elementarz patriotyzmu, w którym Konopnicka nie tylko naucza młodych polskiej historii - w atrakcyjnej formie pieśni - ale i wyznacza rodzicom zadanie przekazania ich dzieciom miłości do kraju ojczystego, męstwa i odwagi w boju o odzyskanie utraconej wolności. Pisząc ten śpiewnik poetka musiała rzetelnie zgłębić problematykę historyczną, napewno znane jej były prace Korzona. Jej poetyckie przedstawienie wydarzeń – w prostej, zrozumiałej formie, trafiającej łatwiej do młodego czytelnika niż opracowania historyczne - obrazuje zarówno najważniejsze fakty historyczne, jak i ludzi epoki, ich dylematy, którzy podjęli trudną i wymagającą poświęceń walkę o niepodległość. Poetka, swoimi żarliwymi, emocjonalnymi utworami niosącymi wiedzę historyczną, przeciwstawiła się „z pasją zwierzchniej pleśni warszawskiej, ugodowej hołocie paktującej z zaborcą”² w czasach marazmu trwającego po przegranych zrywach narodowych, kiedy też „za ostatnim poetą zamknęła się brama”.

Poetka, której dużą część twórczości stanowi narracja narodowo-patriotyczno-wyzwoleńcza, ofiarowała ten zbiór wierszy-pieśni dzieciom polskim, dedykując im na początku ten zbiór w słowach:

Dzieciom polskim, zrodzonym w niewoli
Na okrytej żałobą dziś ziemi,
Gdzie niewolno zapłakać, gdy boli,
Gdzie ojcowie są smutni i niemi,
Dzieciom polskim te pieśni podawa
Ku nadziei dni lepszych –
Jan Sawa.

Ta rozpisana na pieśń - historia narodu, zniewolonego przez trzy sąsiadujące potęgi, składająca się z pięciu części. Druga jej część to dzieje Powstania

¹Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904.

²Alina Brodzka, *Maria Konopnicka*, Warszawa 1975, s. 216.

Kościuszkowskiego (po pierwszej poświęconej dwóm pierwszym rozbiorom, konfederacji barskiej i Targowicy). W tym *Śpiewniku historycznym 1767-1863* Konopnicka poświęciła Insurekcji Kościuszkowskiej aż ponad 30 wierszy-pieśni. Wręcz z reportażową wiernością realiów zdarzeń historycznych przekazała obraz przebiegu Powstania Kościuszkowskiego, wprowadzając czytelnika w świat miłości do ziemi ojczystej, jej tradycji, uczyła umiejętności odczuwania piękna słowa polskiego. W jednym z pierwszych wierszy poświęconych Insurekcji poetka przypominała, że do walki o Polskę pierwsze hasło dał gen. Madaliński, który 12 marca 1794 r., na czele swej brygady ruszył z Ostrołęki do Krakowa, aby połączyć się z Kościuszką³. Oto fragment tego utworu:

[...]Wpadli na Prusaka
Nim słońce zagasło,
Do walki za Polskę,
Pierwsze dając hasło.

Powstał naród ze snu
I oczy przeciera...
A już sam Kościuszko
Wojsko sobie zbiera [...]

Rankiem, 24 marca 1794 r., cały Kraków rozbrzmiewał już głosem dzwonów kościelnych, na rynku zgromadziło się kilka batalionów polskiego wojska i tłumy krakowian. W uroczystej ciszy, chwili świętej i bożej, Tadeusz Kościuszko złożył przysięgę na wierność ojczyźnie i ogłosił powstanie. Tak opisuje to Maria Konopnicka⁴:

PRZYSIĘGA.
(1794).

Na krakowskim rynku,
Wszystkie dzwony biją.
Cisną się mieszczany
Z wyciągniętą szyją.

Na krakowskim rynku,
Tam ludu gromada,
Tadeusz Kościuszko
Dziś przysięgę składa.

Zagrzmiały okrzyki,
Jak tysięczne działa...
Swego bohatera

³(1794) *Hasło*, w: Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s.51-53.

⁴(1794) *Przysięga*, w: Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s. 54-56.

Polska wita cała!

Wyszedł pan Kościuszko
W krakowskiej sukmanie,
Odkrył jasne czoło
Na to powitanie.

Odkrył jasne czoło,
Klęknął na kolana:
— Ślubuję ci życie,
Ojczyzno kochana!

Ślubuję ci życie,
Ślubuję ci duszę,
Za Bożą pomocą,
Wolność wrócić muszę!

Nie stoję tu w srebrze.
Nie stoję tu w złocie,
Lecz w pogardzie śmierci,
W staropolskiej cnocie! —

A mówił te słowa
W tak ogromnej ciszy,
Zdało się, że Pan Bóg
Tę przysięgę słyszy!

Zapłakał, zaszlochał
Naród dookoła...
Wstał Kościuszko, wstrząsnął
Krakuskę u czoła.

Zabłysła mu w ręku
Szabla poświęcona:
— Niech żyje — zawołał —
Litwa i Korona! —

I wzniosł ją oburącz
W to jasne zaranie:
— Ogłaszam przed niebem,
Narodu powstanie! —

A głosy buchnęły,
Wskróś rynku i grodu:

— Niech żyje Kościuszko,
Naczelnik narodu!

Ej, byłaż to chwila
I święta i boża...
Cała Polska drgnęła,
Od morza — do morza!

Konopnicka przypomniiała, że całą Polskę ogarnęło wówczas tchnienie wolności. Gorące serca polskich patriotów zapewniały w jej kolejnym wierszu-pieśni (*Pieśń powstania Kościuszkowskiego*): „Albo zginiemy, lub zwyciężym wroga, /W obliczu Boga”⁵.

Zaskoczeni kościuszkowską wiosną Moskale skupili swoje siły do rozstrzygającej walki. A 1 kwietnia Kościuszko wyruszył spod Krakowa z 6 tys. ludzi, z których 2 tys. stanowili włościanie, „wierny polski lud”, jak pisze poetka, którego jedynym uzbrojeniem były kosy osadzone na sztorc, kute m.in. w krakowskiej kuźnicy, o czym wspomina w kolejnej pieśni⁶:

W KRAKOWSKIEJ KUŹNICY (1794).

Z krakowskiej kuźnicy,
Lecą rankiem głósy,
— Pan Kapostas kuje
Kosynierom kosy.

Już ich wykuł tysiąc,
Już i pięć tysięcy...
— Niechno będą ręce,
Znajdzie się i więcej!

Z krakowskiej kuźnicy
Lecą iskry snopem,
— Bił się Moskal z szlachtą,
Teraz będzie z chłopem!

Z krakowskiej kuźnicy,
Lecą huki młotów,
— Kto ojczyznę kocha,
Zginać dla niej gotów!

⁵(1794) *Pieśń powstania Kościuszkowskiego*, w: Jan Sawa, *Śpiwnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s. 57

⁶(1794) *W krakowskiej kuźnicy*, w: Jan Sawa, *Śpiwnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s. 59.

Z kolei w wierszu-pieśni pt. *Raławice*⁷ Konopnicka opowiada o zwycięstwie z przeważającą liczbą wroga pod wsią Raławice. Píše, że stało się to dzięki Krakusom, którzy na okrzyk Kościuszki: „Dalej za mną/ Kosyniery moje” nie zważając na ogień nieprzyjaciela pustoszący ich szeregi zdobyli dwanaście armat wroga. Odznaczył się w tej bitwie Bartosz Głowacki, chłop z Rzędowic, za co Kościuszko nadał mu szlachectwo i mianował go chorążym regimentu grenadierów krakowskich.

RACŁAWICE.
(1794).

W Raławickiem polu,
Świecą ranne rosy,
Migają się w jasnym słońku
Kosynierskie kosy.

Migają się kosy,
Nikt nie liczy wroga,
— Choć go będzie sto tysięcy,
Pójdziem w imię Boga!

Święconą szablą
Pan Kościuszko skinął,
Jako orzeł w dwoje skrzydeł,
Wojsko swe rozwinął.

Na temjednem skrzydle,
Parskają koniki,
Tam generał Madaliński
Sprawuje swe szyki.

Na temdrugiem skrzydle,
Pan Zajączek stoi.
Tam się błyszczą chorągiewki
Miga słońko w zbroi.

Runęli na Moskwę,
Jak burzy nawała,
Odparły ich kartaczami
Te moskiewskie działa.

Runęli na Moskwę
Jeden raz i drugi,

---

⁷(1794)*Raławice*, w: Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s.62-64.

Nakryło się pole trupem,
Krwí spłynęły strugi.

Widzi pan Kościuszko
Te nieszczęsne boje,
Tak zakrzyknie: — Dalej za mną,
Kosyniery moje! —

I z pośrodku skrzydeł
Jak orzeł się wzbija,
A lud za nim z wielkim krzykiem:
— Jezus i Marya! —

Pędzi pan Kościuszko,
Za nim wiara cała,
Nakryły się ogniem, dymem
Te grające działa.

Aż wódz z dymów krzyknie,
— Ejże, moje chwaty!
Który tam z was gardziel zatka
Moskiewskiej harmaty?

Wnet skoczy na wały
Zuch Bartosz Głowacki,
Gołą ręką brać te działa,
A z nim Stach Świstacki.

Przelekła się Moskwa
Tak wielkiego męstwa,
Otrębuje odwrót sobie,
A nam pieśń zwycięstwa!

Konopnicka przybliżyła też Uniwersał Połaniecki, który naczelnik ogłosił 7 maja 1794 roku, darowując „za krew i za rany” wolność osobistą i opiekę rządową swemu „kochanemu ludowi”⁸.

W kolejnym utworze utrwaliła, też w wierszu-pieśni, majstra Jana Kilińskiego-jego „tęgą polską duszę” - oraz walkę ludu Warszawy, który po trwających dwa dni krwawych bojach wyparł Moskali poza granice miasta⁹. Oto fragment *O Kilińskim*:

⁸(1794) *Uniwersał Połaniecki*, w: Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s. 65.

⁹(1794) *O Kilińskim*, w: Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s.66-69.

[...] Od wielkiego czwartku
Do wielkiego piątku
Nadali Moskalom,
Ołowiu jak wrzątku.

Biją w wielki czwartek,
W wielki piątek biją,
Oczyścili miasto,
Na rezurekcyję!

Dwa tysiące Moskwy,
Jakby grad wychłostał,
A Kiliński - z szewca
Pułkownikiem został [...]

6 czerwca 1794 roku rozegrała się bitwa pod Szczekocinami. Kościuszkowcy przełamali najpierw jazdę wroga, ale przybyli na pomoc Prusacy pod wodzą Fryderyka Wilhelma. Połączone wojska nieprzyjacielskie liczyły 30 tys. żołnierzy i 124 armaty, zaś Kościuszki – 14 tys. i 24 armaty. Bitwa zakończyła się zwycięstwem wrogów. Zginęli w niej m.in. generałowie Wodzicki i Grochowski, a także bohaterski Bartosz Głowacki. Ale Konopnicka kończy pieśń *Pod Szczekocinami*¹⁰ słowami:

[...] Oj ty pole szczekocińskie
Trupami zasłane
Nie zadałeś ty nam hańby,
Lecz szlachetną ranę.

Przegrana nie przeszkodziła oddziałom polskim w walce. W następnych pieśniach Konopnicka pisze, że zaczęła się budzić do boju „Litewska Pogoń”, Jasiński wziął Wilno, Czarnobacki ochronił Ostrą Bramę, bito się z Moskalami pod Niemczynem, Polanami.

Kościuszko z wojskiem posuwał się zaś ku Warszawie, gdzie sypano szańce i stawiano warowne wały wokół miasta. Po dwóch miesiącach ciężkich walk ludu warszawskiego, 28 sierpnia 1794 roku, Kościuszko stanął na czele mieszczaństwa. Niesłychany zapał wojska i ludu miejskiego sprawił, że odparto szturm prusko-moskiewski i wojska nieprzyjaciela wycofały się spod Warszawy. Konopnicka głosząc ich chwałę w pieśni *Oblężenie*

---

¹⁰(1794) *Pod Szczekocinami*, w: Jan Sawa, *Śpiwnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s. 72.

Warszawy¹¹ polskich żołnierzy, generała Henryka Dąbrowskiego i księcia Poniatowskiego, pisze m.in.

[...] Hej zawcześniej ty się wrogu,
Wybrał do nas w gości,
Jeszcze tutaj są obrońcę
Kraju i wolności” [...]

W kolejnych utworach Konopnicka wspomina, że w walkach brały udział wszystkie stany, także „Pod Kościuszką walczył Berek Joselewicz”¹², dzielni Kurpie znad Narwi¹³, Wielkopolanie¹⁴, o oddawaniu czerwieńców na wojsko¹⁵.

W czasie oblężenia Warszawy Moskale stłumili powstanie na Litwie i zdobyli Wilno. Korpus polski dowodzony przez generała Sierakowskiego, rozgromił generała Suworow, którego wspierał Ferens – do połączenia ich sił nie chciał dopuścić Kościuszko i na czele z 7 tys. żołnierzy i 20 armatami wyruszył przeciw Ferensowi pod Maciejowice. Pamiętna bitwa z przeważającymi siłami wroga rozpoczęła się 10 października 1794 roku, co Konopnicka opisuje w najdłuższej pieśni zatytułowanej *O Maciejowickiej klęsce*¹⁶, gdzie Kościuszko walczył jak prosty żołnierz, został ranny i trafił do niewoli.

[...] Już to nie bój – rzeź śmiertelna,
Cofa się piechota dzielna –
Garść – rozbita tysiącami...
- Hej pod Maciejowicami!

Pod Kościuszką dwa już konie
Ubił Moskal w tej obronie,
Ubił Moskal kartaczami,
Hej, pod Maciejowicami! [...]

Leci z konia, padł wśród dziczy...
- Koniec z Tobą, Polsko! krzyczy,
Żywcem biorą go za ranami,
Hej, pod Maciejowicami!
Sześć tysięcy tam zostało
Sześć tysięcy legło z chwałą,
Z ojczystymi sztandarami...
Hej, pod Maciejowicami! [...]

¹¹(1794)Oblężenie Warszawy, w: Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s. 81-82.

¹²(1794)O Berku pułkownika.”, w: Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s. 85-86

¹³(1794)O Kurpikach, w: Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s. 89-90.

¹⁴(1794)Bohaterowie Wielkiej Polski, w: Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s. 94-95.

¹⁵(1794)Uścisk wodza, w: Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s. 87-88.

¹⁶(1794)O maciejowickiej klęsce, w: Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s. 100-104.

W końcowych utworach poetka opisuje wierszem obronę Warszawy¹⁷, rzeź Pragi¹⁸, upadek powstania w Wielkopolsce¹⁹.

Ostatnim utworem II części *Śpiewnika* jest *Trzeci Rozbiór*²⁰, w którym poetka opisuje tragedię utraty wolności w 1795 roku, ale i wierzy, że Polska jeszcze wstanie...

[...] Już kraj w troje dziela
 Już łupem się wesela –
 Już Polskę rozebrali,
 Już grób jej kopać dali.

Już kamień ją przywała,
 Prusaka i Moskala,
 Lecz Polska żyje w grobie,
 I wstanie w wiosny dobie!
 Choć oczy jej zamknięte,
 Choć usta niemo ścięte –
 Choć ostrzem pierś przebita,
 Powstanie – gdy zaświta!

Maria Konopnicka pod ps. Jan Sawa starała się zbudować w *Śpiewniku* zbiorową pamięć oraz siłę moralną narodu, co pomagało Polakom przetrwać niewolę. Te wiersze-pieśni o historii, stylizowane na ludową nutę, okazały się zdumiewającą siłą i wzbudziły na przełomie XIX i XX wieku szeroki rezonans społeczny. Pieśni te, śpiewane nawet przez małe dzieci z pewnością przyczyniły się do kultu polskiego bohatera w chłopskiej sukmanie.

Do jego kultu przyczynia się też Polska Fundacja Kościuszkowska, która w 2014 roku wydała zbiór tych pieśni Konopnickiej pt. *O Tadeuszu Kościuszcze i Insurekcji wierszem*²¹, w trzech językach: polskim, rosyjskim oraz białoruskim. Pięknie wydana książka opatrzona jest wyjaśniającymi przypisami oraz grafikami dwojga artystów: Grażyny Kostawskiej i Piotra Szalkowskiego. Współczesne wydanie pieśni Konopnickiej niesie więc kult Tadeusza Kościuszki w XXI wieku.

¹⁷(1794)Obrona, w: Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s. 105.

¹⁸(1794)Rzeź Pragi, w: Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s. 106-107.

¹⁹(1794)Upadek powstania w Wielkopolsce, w: Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s. 108.

²⁰(1795)Trzeci rozbiór, w: Jan Sawa, *Śpiewnik historyczny 1767-1863*, Lwów 1904, s. 109-110.

²¹Maria Konopnicka, *O Tadeuszu Kościuszcze i Insurekcji wierszem*, Maciejowice -Warszawa 2014.